

TEODOR KRAMER
Wyższa Szkoła Ekonomiczna
Poznań

LOKALIZACJA MŁYNÓW ROLNICZYCH (GOSPODARCZYCH) W ŚWIEŁE ROZMIESZCZENIA SAMOZAOPATRZENIA W ZBOŻA CHLEBOWE

(na przykładzie woj. poznańskiego)

Województwo poznańskie wybrano jako teren badań nad lokalizacją młynów gospodarczych ze względu na cechy podregionu gospodarczego o charakterze wyspecjalizowanym, wybitnie rolniczym. Odnacza się ono wysoką kulturą rolną, której wskaźnikami są między innymi produkcja na 100 ha użytków rolnych, obsada trzody chlewnej na 100 ha gruntów ornych, wydajność upraw z 1 ha oraz udział woj. poznańskiego w zaopatrzeniu kraju w artykuły rolnicze.¹

Nie bez znaczenia dla rozwoju młynarstwa gospodarczego jest gęsta sieć miasteczek rolniczych, pokrywająca równomiernie cały obszar poznańskiego. Rolniczy charakter wielkopolskich miasteczek wyraża się przewagą ludności zatrudnionej w rolnictwie nad pozostałymi grupami zawodów i spełnianiem roli usługowej w stosunku do zaplecza rolniczego². Gęstość dróg kołowych również stwarza sprzyjające warunki dla rozwoju młynarstwa gospodarczego.

Przystępując do badań nad ogólną lokalizacją młynów gospodarczych należy rozstrzygnąć zagadnienie, czy młyny gospodarcze należy zaliczać do zakładów o przeważającej orientacji surowcowej czy też konsumpcyjnej.

Przemysł surowcowy lokalizuje się zazwyczaj przy odpowiednich surowcach. Na wybór miejsca produkcji zakładów surowcowych mają wpływ: zasięg rynku zbytu, całkowita wielkość zbytu, koszty produkcji oraz warunki geograficzne.

Zakłady związane z ośrodkami konsumpcji, są to zakłady bezpośrednio obsługujące i zaspokajające potrzeby ludności. Lokalizacja zakładów

¹ Por. Rocznik Statystyczny 1956.

² J. F. Tłoczek, Miasteczka rolnicze w Wielkopolsce, Warszawa 1951. „Zagęszczenie sieci miasteczek lub osiedli o charakterze miejskim osiągnęło w dorzeczu środkowej Warty niespotykany gdzie indziej stopień i wyraża się obecnie w odległości między miasteczkami, wynoszącej przeciętnie 12 km (w zachodniej Wielkopolsce — 16 km, na Pomorzu 20 km, w Kieleckiem — 20 km i Lubelskiem 30 km)” (s. 12).

tego typu wiąże się przede wszystkim z rozmieszczeniem ośrodków konsumpcyjnych¹.

O lokalizacji młynów gospodarczych decyduje rozmieszczenie produkcji zbożowej, jej konsumpcji oraz osiąganie minimum kosztów transportu.

Z tego względu młyny gospodarcze nie mogą być uwzględnione w rozważaniach na temat ogólnej lokalizacji zakładów przemysłowych, w szczególności zaś skupienia lub rozproszenia przemysłu.

Rozmieszczenie młynów gospodarczych związane jest bezpośrednio z istnieniem większych skupisk ludności wiejskiej, względnie miasteczek rolniczych. Oznacza to, iż cechą charakterystyczną młynarstwa gospodarczego jest jego rozproszenie a nie koncentracja. Przyczyny tego leżą zarówno po stronie samego młynarstwa jak i po stronie warunków zewnętrznych, do których należy zaliczyć przede wszystkim charakter naszej gospodarki rolnej, jej rozproszenie oraz dążenie do samowystarczalności w zakresie szeregu artykułów (w tym głównie zbóż), zły stan dróg i wysokie koszty transportu.²

O rozmiarach i lokalizacji młynów gospodarczych decyduje więc rozmiar i lokalizacja potrzeb przemiałowych. Wielkość potrzeb przemiałowych z kolei jest uwarunkowana udziałem zbóż w diecie ludności wiejskiej. Dla młynarstwa gospodarczego ważna jest przede wszystkim ta część spożycia zbóż, która jest zaspokajana przez młyny gospodarcze, a więc samozaopatrzenie.

Samozaopatrzenie gospodarstwa rolnego można podzielić na produkcyjne i konsumpcyjne. Przedmiotem naszych rozważań będzie samozaopatrzenie konsumpcyjne, to znaczy ta część produktu gospodarstwa rolnego, która przeznaczona jest na spożycie przez rolnika i jego rodzinę.

Faktem jest, że samozaopatrzenie maleje w miarę wzrostu podziału pracy i postępu technicznego. Związane jest ono przede wszystkim z drobną gospodarką chłopską, która dąży na ogół do osiągnięcia samowystarczalności w zakresie podstawowych artykułów żywnościowych.

Samozaopatrzenie stwarza pewną niezależność ekonomiczną i swego rodzaju poczucie pewności dla wytwórców, gdyż izoluje od fluktuacji na rynku produktów rolnych. Emocjonalno-tradycyjny stosunek do tych zagadnień odgrywa tutaj niewątpliwie dużą rolę³.

Wraz ze wzrostem wielkości gospodarstw maleje samozaopatrzenie. Większe warsztaty rolne są bardziej wyspecjalizowane i pracują w większym stopniu na potrzeby rynku.

Podkreślić jednak należy, że kontakty z rynkiem mogą również wpływać na zwiększenie samozaopatrzenia. Konsumpcję z własnego gospodarstwa wspiera bez wątpienia system fiskalny obciążeń pośrednich, jak np: różnorakie podatki pośrednie zawarte w cenach rynkowych artykułów rolnych. Niemalą rolę odgrywają koszty pośrednictwa, transportu, przechowania i uszlachetnienia produktów znajdujące swe odzwierciedlenie w cenach. Odchylenia między cenami zbytu a cenami detalicznymi

¹ Por. E. M. Hoover. The location of economic activity, New York 1948, s. 31—40.

² Sternicki, Młynarstwo prywatne (Młynarstwo nr 1/1947 s. 29). Mówiąc o rozdrobnieniu młynarstwa R. Sternicki przyznaje, że młyny wielkie mogłyby w pełni obsłużyć rolnictwo przy zachowaniu następujących warunków: 1) odpowiednia ilość młynów wielkich, 2) doskonałe warunki komunikacyjne, 3) koszty transportu.

³ W. Abel. Agrarpolitik, Gottingen 1951, s. 352.

działają w kierunku wzrostu samozaopatrzenia rolników, skłaniając ich do podjęcia uprawy nie tyle dla celów sprzedaży, ile dla zmniejszenia zakupu danego artykułu żywnościowego. Podobnie działać mogą zaburzenia występujące na rynku, jak np. nieregularność dostaw, okresowe braki towarów, względnie zła ich jakość.

Tabela 1

Samozaopatrzenie a wielkość gospodarstw

Obszar gospo- darstw ha	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Obszar ha	7,8	10,5	12,3	13,7	15,2	17,0	18,5	20,5	21,1	25,2	27,7	36,5
Samozaopatrzenie %	48,6	42,8	39,6	42,0	38,8	41,6	37,8	33,3	34,8	33,8	33,8	26,0

Źródło: J. Milchau, *Traité d'économie rurale*, s. 34.

W spożyciu zbóż chlebowych samozaopatrzenie odgrywa poważną rolę.

Zboże stanowi masowy artykuł spożywczy wchodzący w skład codziennej diety mieszkańca wsi. Masowość spożycia, objętość tego artykułu oraz konieczność częstszych zakupów skłaniają do korzystania z zasobów własnych. Ma tu również wpływ rozproszenie gospodarstw chłopskich, znaczna nieraz odległość od punktów sprzedaży detalicznej, czy piekarni, oraz niemożność tworzenia zapasów chleba na dłuższy okres. W tych warunkach wraz ze wzrostem zakupów artykułów zbożowych występuje zjawisko wzrostu krańcowej nieużyteczności konsumenta¹.

W świetle przytoczonych przyczyn wydaje się, że mimo postępującego podziału pracy, w warunkach wsi polskiej samozaopatrzenie będzie w dalszym ciągu odgrywać znaczną rolę jako forma zaopatrzenia w zboża ludności wiejskiej.

Zaopatrzenie ludności wiejskiej woj. poznańskiego w artykuły zbożowe w r. 1955 przedstawiało się następująco (w tonach):

Spożycie ogółem	202 136,8
w tym: zakupy chleba i mąki	55 549,6
przemiały młynów	146 587,2

Źródło: Woj. Zarząd Młynów w Poznaniu, Woj. Związek Gminnych Spółdzielni „Samopomoc Chłopska” w Poznaniu.

W województwie poznańskim samozaopatrzenie pokrywa ca 3/4 całkowitego spożycia zbóż, mimo działania czynników wpływających na zmniejszenie przemiałów.²

Konsumpcja zboża z własnego gospodarstwa obniżyła się wyraźnie jedynie w roku 1954 i 1955. W następnych latach wzrosła ponownie, zbliżając się w zasadzie do poziomu roku wyjściowego.

¹ J. Dietl. Lokalny rynek produktów rolnych (Ruch Prawniczy i Ekonomiczny kwartał II 1958 s. 196). Na pojęcie nieużyteczności składają się zarówno nakłady materialne (np. koszty dojazdu) jak i wysiłek fizyczny oraz strata czasu związana z dojazdem.

² T. Kramer. Spożycie zbóż przez ludność wiejską. Ruch Prawniczy i Ekonomiczny 1958.

Tabela 2

Procentowa struktura zaopatrzenia ludności wiejskiej w artykuły zbożowe

Źródło zaopatrzenia	1952	1953	1954	1955	1956	1957
Zakupy	21,1	26,8	34,7	35,3	25,0	24,9
Samozapatrzenie	78,9	73,2	65,3	64,7	75,0	100,0

Źródło: jak w tabeli 1.

Z punktu widzenia lokalizacji młynów interesuje nas przede wszystkim przestrzenna struktura samozapatrzenia, która decyduje o potrzebach przemiałowych. Główną przyczynę tych różnic stanowi zróżnicowanie struktury agrarnej (tab. 4).

Jeśli pominąć powiaty północne, jak Chodzież, Czarńków i Międzychód, to widoczny jest w zasadzie ogólny związek między wielkością gospodarstw a udziałem samozapatrzenia w spożyciu zbóż. Na terenach o rozdrobnionym rolnictwie rośnie systematycznie udział konsumpcji zboża z własnego gospodarstwa.

Potwierdza to poprzednio postawioną tezę o zależności wielkości przemiałów od wielkości gospodarstw.

Z tej prawidłowości wyłamują się powiaty północne woj. poznańskiego — Chodzież, Czarńków i Międzychód. Są to obszary o bardzo nieurodzajnych glebach¹. Duży odsetek użytków rolnych na tym terenie stanowią łąki. W tym więc wypadku główną przyczyną niskich przemiałów jest brak zbóż chlebowych.

Osobną strefę tworzą powiaty wschodnie: Kalisz, Konin, Koło, Kępno, Turek, o niezwykle wysokim stopniu rozdrobnienia gospodarstw. Powiaty te są opóźnione w swym rozwoju gospodarczym. Charakteryzuje je duża dysproporcja między wskaźnikami intensywności gospodarki polowej i jakością gleb², co świadczy niewątpliwie o stosunkowo niskiej kulturze rolnej.

Z powyższego wynika, że można wyodrębnić trzy zasadnicze strefy działalności młynów gospodarczych w woj. poznańskim:

1. Strefa pierwsza, to powiaty o największym rozdrobnieniu rolnictwa i jednocześnie najwyższym stopniu samozapatrzenia w zboże chlebowe. Obok powiatów wschodnich zaliczyć należy tutaj powiat Wolsztyn.

Obszar ten odznacza się średnimi glebami, stanowiącymi dobrą podstawę dla upraw zbożowych. Sieć dróg kołowych jest jednak gorsza niż w pozostałych powiatach woj. poznańskiego, w związku z czym prze-

¹ St. Nowakowski. Geografia Gospodarcza Polski Zachodniej, tom I, Poznań 1930. Autor stwierdza, że gleby w tej części województwa składają się z piasków dolinnych, połodowcowych, niezdatnych pod uprawę zboża (s. 43—44).

² A. Grabski: Wskaźniki społeczno-ekonomiczne jako element analizy rynku, maszynopis s. 16.

Wskaźnik intensywności gospodarki polowej wyraża, wg autora procentowy stosunek upraw roślin przemysłowych i pszenicy do pozostałych upraw w produkcji roślinnej ogółem.

Wskaźnik urodzajności gleb przedstawia stosunek ilości hektarów fizycznych do przeliczeniowych.

Tabela 3

Udział przemiałów w spożyciu zbóż ludności wiejskiej woj. poznańskiego w r. 1955

Powiat ^a	Ogółem ^b spożycie zbóż w tonach	Ogółem ^c przemiały w młynach gospod. w tonach	Udział samo- zaopatrzenia w spożyciu ogółem w %
Chodzież	3 570,8	1 885,2	52,7
Czarnków	3 421,0	2 019,0	58,8
Gniezno	7 116,1	4 894,0	68,5
Gostyń	4 790,4	2 975,0	62,0
Jarocin	9 802,6	7 252,0	74,0
Kalisz	17 803,1	15 153,7	84,9
Kępno	4 857,6	3 819,0	78,6
Koło	14 593,1	11 726,0	80,7
Konin	20 631,3	17 339,0	84,0
Kościan	8 042,2	5 950,0	74,1
Krotoszyn	6 639,4	4 614,0	69,6
Leszno	5 162,2	3 042,0	68,9
Międzychód	3 387,1	1 964,0	58,0
Nowy Tomyśl	10 188,4	6 648,6	65,7
Oborniki	3 727,9	2 332,6	62,6
Ostrów	8 073,9	6 093,0	75,5
Ostrzeszów	4 149,3	3 017,2	72,8
Poznań	8 234,4	4 009,8	48,7
Rawicz	4 058,4	2 643,0	65,1
Śrem	5 127,5	2 995,0	58,4
Środa	5 634,7	4 273,0	75,9
Szamotuły	6 603,6	4 318,0	65,3
Turek	15 706,3	14 202,9	90,4
Wągrowiec	6 908,9	3 984,5	67,4
Wolsztyn	5 258,3	3 679,0	70,0
Września	6 539,0	4 478,2	68,4
Trzcianka	2 995,0	1 085,0	36,1
Ogółem woj. poznańskie	203 022,3	146 392,7	72,5

Źródło: ^b — Obliczenia własne autora.^c — Woj. Zarząd Młynów w Poznaniu.

^a Wyłączyliśmy z dalszych zestawień powiaty Poznań i Trzcianka jako obszary o specyficznej strukturze gospodarki. Powiat Poznań należy do strefy podmiejskiej, rozwijającej się pod przemożnym wpływem wielkiego ośrodka miejskiego. Powiat Trzcianka jest terenem o przewadze gospodarki łaskarskiej, niskim udziale zbóż w ogólnym areale upraw.

ciężna wielkość zakładu na tym terenie musi być mniejsza, niż w innych częściach woj. poznańskiego.

2. Drugą strefę tworzą powiaty północne woj. poznańskiego. Ze względu na nieurodzajne gleby nie ma na tym obszarze dogodnych warunków dla szerszego rozwoju młynarstwa.

Tabela 4

Wielkość gospodarstw — a samozaopatrzenie spożycia zbóż (w procentach)

Powiat	Ilość ziemi we władaniu gospodarstw ponad 15 ha ^a	Udział samozaopatrzenia w spożyciu zbóż
Gniezno	47,4	68,5
Wągrowiec	43,7	67,4
Środa	41,3	75,9
Oborniki	37,4	62,6
Międzychód	37,4	58,0
Śrem	35,6	58,4
Szamotuły	32,8	65,3
Krotoszyn	32,6	69,6
Września	30,7	68,4
Gostyń	26,2	62,0
Leszno	23,7	68,9
Kościan	19,8	74,1
Jarocin	19,8	74,0
Chodzież	19,4	52,7
Rawicz	17,4	65,1
Nowy Tomyśl	17,2	65,7
Ostrów	15,1	75,5
Czarnków	12,0	58,8
Wolsztyn	9,1	70,0
Kalisz	9,1	84,9
Konin	8,2	84,0
Koło	7,6	80,7
Kępno	4,5	78,6
Turek	2,5	90,4
Ogółem woj. poznańskie	22,9	72,5

Źródło: ^a — A. Grabski: Kształtowanie się przychodów pieniężnych w rolnictwie Wielkopolskim (zeszyty naukowe WSE nr 1/1956 s. 120).

3. Do trzeciej strefy można zaliczyć pozostałe powiaty woj. poznańskiego. Występują tu dość znaczne różnice pod względem samozaopatrzenia między poszczególnymi powiatami, na skutek różnego stopnia rozdrobnienia gospodarstw rolnych, różnej urodzajności gleb, wielkości obsady trzody chlewnej i gęstości sieci jednostek handlu detalicznego.

Rozmieszczenie urządzeń wpływa na kształtowanie się wielkości produkcji młynów, na ich koszt oraz na sposób spełniania przez nie funkcji gospodarczych.

Przy obliczaniu faktycznej zdolności produkcyjnej młynów przyjmujemy następujące założenia:

1. Zależnie od rodzaju siły napędowej młynów przyjmujemy różną przeciętną ilość dni pracy w ciągu roku. Różnice w opadach w ciągu roku, zmiany kierunków i siły wiatru i długość trwania okresu zimowego, wpływają na działalność młynów o napędzie naturalnym, ograniczając możliwości ich pracy.

Młyny mechaniczne są w zasadzie niezależne od wpływu sił przyrody. O sprawności ich funkcjonowania decydują czynniki techniczne i ekonomiczne. Dla młynów o napędzie mechanicznym (parowym, gazowym, ropnym i elektrycznym) zakładamy przeciętnie 260 dni, dla młynów wodnych 150 dni, dla wiatraków zaś 100 dni pracy w ciągu roku.

Jako podstawę do obliczenia zdolności produkcyjnej przyjmujemy zdolność techniczną młyna, a nie zdolność faktyczną zakładu. Między tymi dwoma wskaźnikami nie ma znaku równości. Zdolność produkcyjna techniczna wynika z wyposażenia młyna, a więc wiąże się z mocą maszyny napędowej, ilością urządzeń przemielających i oczyszczających zboże. W praktyce zaś w zależności od kwalifikacji pracowników młyna, zdolność techniczna zakładu może być przekroczona lub niewykorzystana.

Tabela 5

Zdolność produkcyjna techniczna i faktyczna wybranych młynów w 1955 r.
(w tonach)

Nazwa młyna	Zdolność techniczna	Zdolność faktyczna	Różnica
Czempin	13,1	15,9	+2,8
Krobia	19,8	14,4	-5,4
Borek	12,5	16,0	+3,5
Pawłowice	14,8	12,6	-2,2
Szelejewo	11,1	11,2	+0,1

Źródło: Rejonowe Przedsiębiorstwo Młynów Gospodarczych w Lesznie.

Tabela 6

Wahania sezonowe w pracy wybranych młynów w r. 1955
(procent w stosunku do najniższego kwartalnego przemiału)

Nazwa młyna	Kwartały	Produkcja
Klecko	I	111,8
	II	100,0
	III	147,0
	IV	209,5
Siedlec	I	175,0
	II	100,0
	III	188,3
	IV	243,4
Kiszkowo	I	144,0
	II	100,0
	III	106,2
	IV	232,3

Źródło: Rejonowe Przedsiębiorstwo Młynów Gospodarczych w Gnieźnie.

Dalszym problemem przy obliczaniu zdolności przerobowej młynów gospodarczych jest określenie ilości zmian na dobę.

W literaturze traktującej o młynarstwie, przyjmuje się powszechnie trzy zmiany jako punkt wyjścia dla obliczenia mocy urządzeń młyńskich. Nie wydaje się to jednak prawidłowe, gdy chodzi o młyny typu usługowego. Wiadomo, że praca młyna gospodarczego uzależniona jest od dowozów zboża przez rolników. W dostawach ziarna na przemiał istnieją wahania sezonowe, które nie pozwalają wykorzystać młyna przez cały rok na trzy zmiany.

Praca młyna przez całą dobę może być raczej wskaźnikiem dla młynów handlowych, pracujących w oparciu o stałe, rytmiczne dostawy zboża. Jako podstawę obliczania zdolności produkcyjnej młynów gospodarczych przyjmujemy pracę zakładu przez 12 godzin dziennie, to znaczy w ciągu $1\frac{1}{2}$ zmiany na dobę. Wskaźnik ten bardziej odzwierciedla rzeczywiste warunki pracy młynów gospodarczych.

Określenie zdolności produkcyjnej młynów pozwala na dokonanie metodą bilansową wstępnej konfrontacji z wielkością potrzeb przemiałowych. Zdolność produkcyjna młynów gospodarczych woj. poznańskiego wynosiła w 1956 r. 426 tys. ton, zapotrzebowanie zaś na przemiał tylko 234,5 tys. ton.

Wynika z tego, że nadwyżka zdolności produkcyjnej młynów w stosunku do zapotrzebowania na przemiał była poważna. Wprawdzie na część obliczonej nadwyżki składają się młyny nieczynne, lecz uwzględniono je w obliczeniach, ponieważ stanowią one rezerwę która w każdej chwili może zostać uruchomiona¹.

Podane zestawienie nie wyczerpuje oczywiście całokształtu problematyki lokalizacji. Nadwyżka w skali województwa nie przesądza o nadwyżce w poszczególnych jego strefach.

Wskaźnikiem, który przedstawia przestrzenne rozmieszczenie młynów gospodarczych, jest ilość zakładów przypadająca na daną jednostkę terytorialną. Jako jednostkę terytorialną przyjęto 100 km². Wskaźnik ten obliczono dla powiatów, w celu wykazania nierównomierności wyposażenia w młyny różnych stref woj. poznańskiego (tabela 7). Najgęstsza sieć zakładów posiadają (poza Leszmem) powiaty wschodnie woj. poznańskiego. Drugą wyodrębniającą się strefę o najmniejszej liczbie młynów na 100 km² tworzą powiaty północne i wschodnie. Są to powiaty, jak już wspomnieliśmy, nie posiadające warunków dla rozwoju upraw zbożowych. Wreszcie trzecią strefę stanowią pozostałe powiaty, głównie środkowo-poznańskie. Zauważyć należy jednak, że sama liczba młynów przypadających na 100 km² nie jest wystarczającym wskaźnikiem rozmieszczenia młynów gospodarczych, gdyż zakłady są różne, począwszy od wiatraków poprzez młyny wodne, aż do wielkich młynów mechanicznych.

Zastosowano więc dwa dodatkowe wskaźniki. Jeden określający zdolność produkcyjną przypadającą na 1000 mieszkańców wsi oraz drugi — określający stopień wykorzystania młynów. Pomiedzy liczbą zakładów na 100 km² a zdolnością produkcyjną na 1000 mieszkańców wsi nie widać żadnej prawidłowości. Wydaje się więc, iż w tym wypadku jedynie sto-

¹ Młynów zdewastowanych i niezdolnych do podjęcia produkcji nie wzięliśmy pod uwagę.

pień wykorzystania młynów prawidłowo ocenia warunki lokalizacyjne zakładów. Wskaźnik ten zależy głównie od przybliżenia urządzeń gospodarczych do skupisk ludności a następnie od stosunku zdolności produkcyjnej do potrzeb przemiałowych ludności. Przy pełnym pokryciu potrzeb przemiałowych, im większe były rozmiary urządzeń przypadających na 1000 mieszkańców w danym powiecie, tym mniejsze było ich wykorzystanie. Powiaty o najniższym wskaźniku zdolności produkcyjnej młynów wykazują najwyższy stopień ich wykorzystania.

Tabela 7

Rozmieszczenie i wykorzystanie młynów woj. poznańskiego w 1955 r.

Nazwa powiatu	Liczba młynów na 100 km ²	Zdolność pro- dukcyjna na 1000 mieszkańców wsi w tonach	Stopień wyko- rzystania zdol- ności produkcyj- nej %
Kalisz	5,6	677	63,3
Leszno	5,6	601	47,8
Koło	5,4	694	75,5
Turek	5,4	543	85,7
Konin	5,2	657	62,9
Września	5,0	950	38,3
Jarocin	4,9	599	55,7
Kościan	4,8	467	71,8
Ostrzeszów	3,4	457	53,8
Środa	3,4	762	42,7
Rawicz	3,3	1.380	31,8
Śrem	3,2	673	40,1
Krotoszyn	2,9	472	72,0
Wolsztyn	2,6	259	77,0
Ostrów	2,5	457	63,0
Chodzież	2,4	931	24,5
Kępno	2,1	493	123,1
Gniezno	2,0	885	39,4
Gostyń	2,0	545	42,3
Międzychód	1,9	900	36,8
Czarnków	1,8	687	22,7
Nowy Tomyśl	1,7	776	53,2
Ołorniki	1,7	917	36,5
Szamotuły	1,3	523	58,9
Wągrowiec	1,3	603	36,3
Województwo	3,3	676	55,0

Źródło: Rocznik Statystyczny 1956. Woj. Zarząd Młynów.

Wśród powiatów o podobnym zagęszczeniu młynów i zbliżonej ich zdolności produkcyjnej występują odchylenia w wykorzystaniu młynów. Wynikają one z różnego stopnia samozaopatrzenia (tabl. 8).

Tabela 8

Rozmieszczenie młynów a samozaopatrzenie w spożyciu zbóż woj. poznańskiego w 1955

Nazwa powiatu	Zdolność produkcyjna w tonach na 1000 mieszkańców wsi	Udział samozaopatrzenia w spożyciu zbóż w %	Stopień wykorzystania zdolności prod. w %
Rawicz	1.380	65,1	31,8
Września	950	62,4	38,3
Chodzież	931	52,7	24,5
Oborniki	917	62,0	36,5
Międzychód	900	58,0	36,8
Gniezno	885	68,5	39,4
Nowy Tomyśl	776	65,7	53,2
Środa	762	75,9	42,7
Koło	694	80,7	75,5
Czarnków	687	58,8	22,7
Kalisz	677	84,9	63,3
Śrem	673	58,4	40,1
Konin	657	84,0	62,9
Wągrowiec	603	67,4	36,3
Leszno	601	68,9	47,8
Jarocin	599	74,0	55,7
Gostyń	545	62,0	42,3
Turek	543	90,3	85,7
Szamotuły	523	66,3	58,9
Kępno	493	72,6	123,1
Krotoszyn	472	69,6	73,0
Kościan	467	74,1	71,8
Ostrów	457	75,5	63,0
Ostrzeszów	457	72,8	53,8
Wolsztyn	259	70,0	77,0
Województwo	676	72,0	55,0

W zależności od zdolności produkcyjnej na 1000 mieszkańców wsi wyodrębniliśmy 3 grupy powiatów:

- I grupa — 800 do 1280 ton
- II grupa — 600 do 776 ton
- III grupa — 280 do 609 ton

W grupie pierwszej stopień wykorzystania młynów wykazuje współzależność z rozmiarami urządzeń, a wielkość samozaopatrzenia nie wpływa w zasadzie większego wpływu na wykorzystanie młynów. W drugiej grupie nie widać prostej zależności między zdolnością produkcyjną a wykorzystaniem urządzeń. Różnice między najwyższym i najniższym stopniem wykorzystania były duże. Widoczny jest natomiast wpływ wielkości samozaopatrzenia na produkcję.

Ostatnią grupę tworzą powiaty o najniższej zdolności produkcyjnej młynów. Na wysoki stopień wykorzystania ma tu niewątpliwie wpływ mała zdolność produkcyjna, chociaż wielkość samozaopatrzenia odgrywa tu również niemałą rolę. W tej grupie powiatów samozaopatrzenie w spożyciu zboża jest najwyższe w stosunku do dwóch poprzednich grup.

Wysoki wskaźnik wykorzystania młynów był wynikiem dostosowania urządzeń przemielających do wielkości potrzeb przemiałowych. Lokalizacja młynów gospodarczych na tym obszarze była najbardziej dostosowana do lokalizacji potrzeb przemiałowych, w przeciwieństwie do lokalizacji młynów w pierwszej grupie powiatów. Przeważają tu młyny mniejsze, lecz równomiernie rozmieszczone, tworzące prawidłową sieć obsługi producentów rolnych. Syntetyczny wskaźnik lokalizacji, za jaki przyjęliśmy stopień wykorzystania młynów, wskazuje, że poza strefą obejmującą powiaty wschodnie poznańskiego lokalizacja młynów gospodarczych nie była w 1955 prawidłowa. Ponieważ jednak możemy się spotkać z zarzutem, że okres jednego roku nie stanowi wystarczającej podstawy do oceny prawidłowości rozmieszczenia młynów postaramy się naświetlić to zagadnienie również na podstawie danych dłuższego okresu.

Ze względu na brak ewidencji przemiału młynów prywatnych (z wyjątkiem 1955 r.) założyliśmy że:

1) dynamika przemiałów państwowych młynów gospodarczych odzwierciedla kształtowanie się przemiałów wszystkich młynów gospodarczych województwa¹.

2) w badanym okresie nie nastąpił przyrost, względnie ubytek zdolności produkcyjnej państwowych młynów gospodarczych².

Tabela 9

Dynamika zdolności produkcyjnej i wielkości przemiału młynów państwowych woj. poznańskiego w latach 1952—57

Rok	Zdolność produkcyjna w tonach	Wielkość prze- miału w tonach	Stopień wyko- rzystania w %
1952	307 248	178 860	56,8
1953	307 248	156 390	49,0
1954	307 248	159 297	44,4
1955	307 248	163 078	51,8
1956	307 248	239 492	79,2
1957	307 248	233 635	74,8

Źródło: Woj. Zarząd Młynów w Poznaniu.

Wahania w wykorzystaniu młynów odzwierciedlają zmiany w samozaopatrzeniu. Najgorsze wykorzystanie związane jest z najniższym poziomem przemiałów gospodarczych (1954). W żadnym ze zbadanych lat zdolność produkcyjna młynów nie była w pełni wykorzystywana. Niezależnie od wahań w podaży zbóż, trwałym zjawiskiem jest niepełne wykorzystanie młynów gospodarczych woj. poznańskiego.

¹ Państwowe młyny dokonały w 1955 ca 70% całego przemiału gospodarczego.

² W okresie 1952—57 powstało na terenie województwa zaledwie kilka młynów na przełomie lat 1956/57.

Przyczyny niewykorzystania młynów gospodarczych są różne. Do najważniejszych zaliczamy czynniki natury historycznej i założenia polityki gospodarczej państwa w zakresie zbóż.

Młyny wchodzące w skład obecnej sieci powstały przed II, a w dużej części nawet przed I wojną światową. Rozwijały się one na podłożu ówczesnych warunków ekonomicznych. Najczęściej (zwłaszcza przed I wojną) powstawały one przy folwarkach. Młyny parowe stanowiły wówczas część kombinatów przemysłu rolnego, w skład których obok młyna wchodziły gorzelnia, tartak lub cegielnia¹.

Młyny wodne budowane głównie w powiatach północnych (Chodzież, Czarnków, Międzychód, Oborniki) oraz niektórych środkowych (Poznań) i południowych (Kalisz, Kępno, Ostrzeszów). Wiatraki natomiast powstawały najczęściej w powiatach wschodnich (Kalisz, Koło, Konin, Turek), środkowych (Jarocin Kościan, Leszno, Śrem, Środa i Września) i południowych (Ostrów, Krotoszyn, Rawicz).

Zarówno przy młynach dworskich, jak i chłopskich, indywidualna rentowność młyna nie była koniecznym warunkiem².

Pociągało to za sobą konsekwencje natury lokalizacyjnej. Jeżeli siła robocza, lub istniejąca źródła energii były czynnikami decydującymi o lokalizacji młyna, to korzyści stąd wynikające pozwalały nie respektować zbytnio czynnika surowcowego, a nawet transportu.

Stąd też młyny wodne i wiatraki były bardzo często zakładane z dala od centrum zaplecza produkcji zbóż i głównych szlaków komunikacyjnych. Tym niemniej wpływało to niewątpliwie na stopień wykorzystania ich zdolności produkcyjnych.

Szczególne zainteresowanie młynarstwem gospodarczym i gospodarczo-handlowym (zwłaszcza w okresie międzywojennym) wpływało z kilku względów. Po pierwsze przemiał gospodarczy dostarczał bezprocentowego kapitału obrotowego w naturze, którego brak dawał się odczuwać wielu młynom handlowym. J. Tilgner³ podaje, że młyny wykazywały w porównaniu z innymi gałęziami wyższą częstotliwość rotacji kapitału obrotowego, najszybszy zaś obrót posiadały młyny gospodarcze. Po drugie bezpośredni dowóz ziarna przez rolnika do młyna oznaczał zaoszczędzenie wydatków na zakup surowca. Jednocześnie umożliwia on dowolne stosowanie potrąceń za wady stwierdzone w zbożu w stopniu wyższym, niżby to było możliwe przy transakcjach handlowych. Dostawy zboża przez rolników umożliwiały względnie dobre wykorzystanie młyna niezależnie od koniunktury na rynku zbożowym. Młyny gospodarcze wykorzystywane były lepiej od młynów handlowych, które zależne były od wahań koniunkturalnych i musiały zawsze posiadać pewne zapasy surowca do przemiału. Trzecim z kolei czynnikiem, który wpływał na an-

¹ J. Kostrowicka. Z badań nad przemianami w lokalizacji przemysłu (Zeszyty Naukowe SGPiS Warszawa nr 2/1955 s. 222—224).

² Z. Przerembel. Historia cukrownictwa w Polsce, Warszawa 1927 t. I s. 15.

Autor podkreśla, że drobne zakłady produkcyjne będące własnością ziemian, prowadzone były jako uboczna gałąź rolnictwa, umożliwiającą osiągnięcie wyższej renty z gospodarstwa rolnego.

St. Nowakowski (Op. cit. t. II s. 252) podaje, że młyny związane z drobnymi gospodarstwami rolnymi traktowane były najczęściej jako dodatkowe źródło dochodu. Powstawały one szybko i równie szybko znikwały.

³ J. N. Tilgner. Wkład gospodarczy w przemysły żywnościowym, Warszawa 1949 s. 92.

gażowanie się kapitału w młynarstwie gospodarczym i gospodarczo-handlowym była wysoka stawka za przemiał. Wahania wysokości opłat za przemiał były znaczne i w zależności od warunków lokalnych dochodziły do granicy, którą Komisja Ankietowa określała mianem lichwy¹.

Badania przeprowadzone przez wspomnianą Komisję Ankietową wykazały, że młyny dokonujące przemiału gospodarczego, nawet przy niskim wykorzystaniu zdolności produkcyjnej były rentowne i osiągały wysokie zyski².

Nie bez wpływu na powstawanie nowych młynów była ogólna sytuacja młynarstwa w woj. poznańskim. Przed I wojną światową młynarstwo przeżywało na tym terenie swój rozkwit, do którego przyczyniła się niemiecka polityka ekonomiczna, protekcyjna w stosunku do rolnictwa. Zaznaczało się to przede wszystkim w polityce celnej i premiowaniu eksportu zbożowego. Rezultatem tej polityki była względna stałość cen produktów zbożowych i korzystne warunki dla młynarstwa (szczególnie handlowego). Rozbudowa sieci kolejowej i stosowanie ulgowej taryfy przewozowej były czynnikiem korzystnym dla rolnictwa i młynarstwa. Po odzyskaniu niepodległości skurczyły się gwałtownie rynki zbytu. Z powodu braku kapitału obrotowego i trudności kredytowych młyny polskie nie były w stanie konkurować z zagranicą. Zniesienie ceł wywozowych pogorszyło jeszcze sytuację wielkich młynów poznańskich³. Stąd też wzrosło zainteresowanie młynami gospodarczymi i gospodarczo-handlowymi.

Mimo ogólnego niewykorzystania zdolności przemiałowej, powstawały coraz to nowe zakłady o charakterze gospodarczym i gospodarczo-handlowym. Woj. poznańskie posiadało w 1933 r. 15,7% krajowej zdolności produkcyjnej młynów, natomiast wykorzystanie ich zdolności przemiałowej wynosiło tylko 39,3%⁴. Na obecnym niewykorzystaniu młynów ciąży więc narosły historycznie nadmiar młynów gospodarczych. Wprawdzie w okresie tworzenia państwowej sieci młynów unieruchomiono wiele młynów i zdemontowano liczne zakłady, niemniej przeprowadzona klasyfikacja młynów sama przyczyniła się do nieracjonalnej eksploatacji aparatu przetwórczego.

Nowa (obecna) klasyfikacja młynarstwa, u podstaw której leżała zasada centralizacji obrotu zbożem, pociągała za sobą konsekwencje dla lokalizacji urządzeń młyńskich. Normatywny podział młynów na gospodarcze i handlowe oznaczał przekształcenie dawnych młynów gospodarczo-handlowych na młyny usługowe. Młyny przyfolwarczne, dostosowane w swych pierwotnych założeniach do potrzeb własnych folwarku, względnie najbliższego osiedla, stały się zakładami, bądź bez dostatecznego zaplecza, bądź też za małymi w stosunku do wyznaczonego zaplecza. Tak więc spośród dawnych młynów gospodarczo-handlowych tylko nieliczne znalazły odpowiednie zaplecze dla swej działalności.

W skład sieci młynów państwowych weszły w swej przewadze dawne młyny gospodarczo-handlowe. Nie wykorzystanie tej kategorii młynów

¹ Sprawozdanie Komisji Ankietowej Młynarstwa t. VII, Warszawa 1928.

² St. Nowakowski op. cit. t. II s. 265.

³ Op. cit. St. Śliwa s. 68.

⁴ Podstawą państwowej sieci młynów gospodarczych stały się młyny mechaniczne o dobrym stanie technicznym. Młynów o napędzie naturalnym (poza nielicznymi wyjątkami) nie brano pod uwagę.

zadecydowało o niedostatecznej eksploatacji młynów gospodarczych w ogóle.

Mimo istnienia na miejscu niewykorzystanych młynów gospodarczych mąka sprowadzana jest obecnie z odległych nieraz młynów handlowych. Zboże przeznaczone do spożycia lokalnego przewożone jest na duże nieraz odległości, by po odpowiednim obciążeniu kosztami powrócić w postaci mąki i otrąb. W skali społecznej są to poważne koszty, których stosunkowo łatwo można uniknąć.

Dotychczasowy podział młynów nie wydaje się celowy.¹ Nasuwa się w związku z tym koncepcja młynów lokalnych, działających głównie w ośrodkach rynku lokalnego i miasteczkach rolniczych, pracujących w oparciu o surowiec miejscowy a obsługujących miejscowy aparat wraz z najbliższym zapleczem rolniczym. Niezależnie od młynów działających w ośrodkach rynku lokalnego istniały młyny o charakterze wybitnie gospodarczym, położone głównie na obszarach odległych od ośrodków lokalnych. Natomiast młyny handlowe byłyby wielkimi zakładami pracującymi na potrzeby wielkich ośrodków miejskich. Wprowadziłoby to znaczne oszczędności transportu i lepsze niż dotąd wykorzystanie młynów lokalnych. Znacznie ograniczyłoby przewozy zbóż i przetworów zbożowych. Przy założeniu, iż dany okręg jest samowystarczalny w zakresie produkcji zbożowej wielkość przewozu produktów zbożowych można wyrazić następującym wzorem:

$$P = N_t - (S_l - M_a)$$

w którym N_t oznacza nadwyżki towarowe, S_l — spożycie lokalne, M_a — mąka specjalna.

ТЕОДОР КРАМЕР

Высшая Экономическая Школа

Познань

РАЗМЕЩЕНИЕ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ МЕЛЬНИЦ НА ОСНОВЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ СНАБЖЕНИЯ ХОЗЯЙСТВ ХЛЕБОМ

Содержание

Автор обсуждает проблему размещения мельниц в воеводстве познаньском на основе обеспечения хозяйств хлебом.

Автор рассматривает 3 зоны деятельности хозяйственных мельниц в зависимости от качества почвы, раздробленности хозяйств и связанного с этим снабжения. В статье приводятся ряд данных, иллюстрирующих размещение мельниц в отдельных районах, производственные возможности мельниц а также степень их использования.

Автор критикует нынешнюю классификацию мельниц и высказывается по стороне сторонников местных и больших торговых мельниц.

¹ W czasopiśmie gospodarczych coraz częstsze są głosy uzasadniające niecelowość klasyfikacji młynów w oparciu o dotychczasowe kryteria i sugerujące przekształcenie młynów gospodarczych w młyny tzw. bliskiego zaplecza. Por. St. Kamiński. O pełne wykorzystanie młynów gospodarczych (Gospodarka zbożowa nr 6/56 s. 30) A. Kowalski. Przemiały bliskiego zaplecza (Gospodarka zbożowa nr 9/55 s. 19).

TEODOR KRAMER
High Economical School
Poznań

LOCALIZATION OF FARM AGRICULTURAL MILLS IN THE LIGHT OF CEREALS SELF-SUPPLY LOCATION

S u m m a r y

The author discusses the problem of mills location in Poznań district on the background of farm self supplying in cereals.

He distinguishes three regions of farm mills activities depending upon soil type, fragmentation of farms, and subsequent farm self-supplying with grain.

The paper contains a number of statistic data illustrating the location of mills in each county, as also producing capacity of mills and rate of their utilization. The author further criticizes the present classification of mills and puts forward a conception of local mills, as well as big commercial mills.